

KUTADGU BİLİĞ'DE Z'LEŞME

Dr. İbrahim TAŞ

Selçuk Üniversitesi Türk Dili Okutmanı
ibrahimhakantas@hotmail.com

Özet

Altay dilleri teorisinin temel ses denkliklerinden biri olan z'leşme (ya da karşıt görüşle r'leşme), 1922'den bu yana pek çok araştırmacının ilgisini çekmiş, konu ile ilgili tartışmalar bugüne değin sürmüştür. Tartışmayı başlatan Ramstedt, ilk görüşünün tersine, Türk dil ve lehçelerindeki z sesinin öbür Altay dillerindeki eski bir r'den geliştiğini ileri sürmüştür. Bu görüşün karşıları bir yana, Ramstedt'i izleyen öbür Altayistler bu görüşü desteklemek için Altay dillerinden pek çok tanık getirmişlerdir. Biz de bu yazımızda Karahanlı Türkçesinin en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'deki z'leşmiş sözcükleri Türk dil ve lehçelerinden r ile nöbetleşen sözcüklerle birlikte aktarmağa çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Altay dilleri, Z'leşme, Kutadgu Bilig

THE ZETACISM IN QUTADGU BİLİĞ

Abstract

The zetacism (or the opposite rotacism) which is one of the main voice equality of Altaic languages theory has been investigated by so many researchers from 1922 and there have been discussions on it till today. The beginner of this argument Ramstedt, on the contrary to his first ideas, has told that the z sound which is in the Turkic language and dialects comes from r sound which is in the other Altaic languages. Although there are others opposite to Ramstedt, the other Altayists who follow Ramstedt have brought so many evidence to prove the zetacism. In this research we try to explain the zetacism words in *Qutadgu Bilig*, one of the most important works of *Qarahanlı Turkic*, changing with the r words in the Turkic language and dialects.

Key Words: Altaic languages, Zetacism, *Qutadgu Bilig*

Zetasizm, başka bir deyişle *z*'leşme, bilindiği gibi, Altay dilleri kuramının temel ses denkliklerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Pek çok Ana Altayca ses denkliğinin kurucusu olarak Ramstedt, rotasizm (*r*'leşme), yani Çuvaşça sözcüklerdeki *r*'nin öbür Türk dil ve lehçelerindeki *z*'den geliştiği yolundaki görüşünden vazgeçip, ilk kez, bunun tam tersini, yani Çuvaşçadaki *r*'nin öbür Türk dil ve lehçelerindeki *z*'ye göre daha eski ve birincil olduğu görüşünü ortaya attı (Ramstedt, 1922: 26). Ramstedt'i bu kaniya götüren şey, Çuvaşça *r*'li sözcüklerin Moğolca ve Mançuca-Tunguzca karşılıklarında da *r* bulunduğunu fark etmesi olmuştur. Gerek Ramstedt gerekse onu izleyen öbür Altayistler (Poppe, Aalto vb.), bu görüşü desteklemek için Altay dillerinden pek çok tanık getirdiler. Ne var ki, Ramstedt ve öbürleri *r* ve *z*'nin Türk dilleri içinde nöbetleştiğini gösteren pek az örnek verebilmişlerdir (Tekin, 1976: 119; 1996: 81).

Z'leşme bugün genellikle kabul ediliyor ise de¹, *z*'leşmenin yeri, gerçekleşme zamanı ve bu seslerin niteliği konusunda uzun tartışmalar süregelmiştir.² Ramstedt, Poppe, Doerfer, Miller ve diğerleri, *z*'leşmenin söz sonundan çok söz içinde meydana geldiğini savunmuşlardır: GT *kozi* = Mo. *kuzağan* < *kuzağan "kuzu", GT *buzagu* = Mo. *biragu(n)* "buzacı" (Lessing, 2003: 169a) vb. Pritsak ise *z*'leşmenin genellikle söz sonunda meydana geldiğini dile getirmiştir. Tekin de, başlangıçta, *köküz* "göğüs" ~ *kökrek* ay., *tiz "diz" ~ *tirsgek* "dirsek", *yawız* "kötü" ~ *yawrı* "zayıflamak, kötülemek", *kaz* "kazmak" ~ *karım* "hendek; mezar", *sāz "sarımsı beyaz" ~ *sāriğ "sarı" gibi örnek çiftlerine bakarak *z*'leşmenin yalnızca son seste meydana geldiğini savunmuş (Tekin, 1969: 56-57; 2003a: 53-54; 2003b: 111), ancak daha sonra son ses yanında söz içinde, ünlüler arası durumda da gerçekleştiğini kabul etmiştir (Tekin, 1996: 82).

**r*² > *z* değişimi İlk Türkçenin sonunda ortaya çıkmış olmakla birlikte bir anda olup bitmemiştir. Değişim tamamlandıktan sonra, belli bir süre, belli halkların dilinde, bazı sözcüklerin eski biçimleri korunmuş olmalıdır. Bu da Eski Türkçe ve Orta Türkçede bulunan *r*'li biçimlerden açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin Uygurcada beklenen *baltız* "karının küçük kız kardeşi" biçimi yerine *baltır*³ bulunmaktadır. *Z*'leşme Ana Türkçeden sonra da dağınık olarak sürüp gitmiştir. Bunu, Ana Türkçeye değil de Eski Türkçenin bazı ağızlarına götürülebilecek olan *z*'li biçimlerden anlamaktayız: DLT *kuzi*- "kurumak" ve *kuzut*- "kurutmak" sözcükleri başka bir yerde ortaya çıkmadıkları için Ana Türkçeye götürülemezler (Tekin, 1969: 68; Ceylan, 1997: 123-24).

Biz de bu yazımızda, *Kutadgu Bilig*'de tespit edebildiğimiz *z*'leşmiş sözcükleri, Türk dil ve lehçelerinden *r* ile nöbetleşen sözcüklerle birlikte aktarmağa çalışacağız:

¹ Ramstedt, Poppe, Räsänen, Menges, Pritsak, Tenişev, Miller, Tekin, Doerfer gibi araştırmacılar *r*'nin birincilliğini savunurlarken Radloff, Gombocz, Németh, Benzing, Clauson ve Rona-Tas gibi araştırmacılar da *r*'nin *z*'den geliştiğini öne sürmüşlerdir.

² Bu tartışmalarla ilgili olarak bk. Ceylan, 1997: 114-33.

³ Uyg. *baltır* bir dizgi yanlışı değilse (Li, 1999: 290).

1. *ağız* "ağız" (76, 1431, 2497 vb.) < **āğız*⁴ < *āğır ~ Çuv. *šivar* ay. < *yowar < *yawur < *jawır < *āğır (Räsänen, 1969: 8b; Clauson, 1972: 98a; Tekin, 1994b: 53; 1995a: 138; Eren, 1999: 4b).

2. *azıǵlıǵ* "azılı, cesaretli, atılgan, gözüpek" (283a, 283b, 2054 vb.) < *azıǵ+lıǵ* < *arıǵ "azı dişi" ~ Çuv. *urla* "köpek dişi" < **arıǵ+lıǵ*, Çer. *ora-püy* ay. < Çuv. *ora "azı dişi" < *arıǵ (Räsänen, 1969: 33a; Tekin, 2003d: 375).

3. *biz* (B 73, 250, 755 vb.) (< **bi+z*) < *bir ~ Çuv. *pır, epır* "biz" (e- gösterme edatı) < *bir (Tekin, 2000b: 5; Erdal, 2004: 160).

4. *boğuz*⁵ "boğaz" (991, 993, 994a vb.) < *boğur ~ Çuv. *pır* "boğaz" < *boğur, DLT *boğrul* "boğazında beyaz leke olan (hayvan)" < **boğur+l*, AH *boğurdak* "boğaz, gırtlak", Nog. *bogırdak* "boğaz" < **boğur+dak* (Räsänen, 1969: 78b; Tekin, 1969: 59; 2000a: 94; 2000b: 3, 6; Erdal, 1991: 326; Eren, 1999: 56a).

5. *boz* "boz, boz renk" (1996) < *bor ~ DLT *borsmuq, borsuq* "porsuk", *borslan* ay., Kırg. *borbaş* "büyük gri örümcek kuşu" < *bor baş "yeşil başlı" (krş. Kırg. *boz baş* "av kuşu"), Çağ. *borçın* "(boz) ördek", Kırg. *borçun* "boz ördek" < *bozumsu < **bor+çın*, Trk. (ağız) *bortak* "kırçıl renkli yaban ördeği" (DS II: 741a) (krş. Kzk. *bozdağ tüö* "boz deve"), *boran* "yaban güvercini" (DS II: 738a) < *bor; krş. bir de Mac. *borz* "porsuk" < ABulg. *bors > Çuv. *purāş* ay. (Doerfer, 1967: 785; Tekin, 1969: 59; 1994a: 250; 2003c: 230-31; Clauson, 1972: 388b; Eren, 1999: 60a; Erdal, 2004: 85).

6. *buz* (6013) < **büz*⁶ (< *bū-z, krş. DLT *bud-* "soğuktan donmak, ölmek" < **bū-d-*) < *būr ~ Çuv. *pır* "buz; dolu" < *būr (Räsänen, 1969: 91a; Eren, 1999: 65a; Tekin, 2003ç: 344).

7. *buz*⁷ "bozmak, yıkmak, harap etmek, viraneye çevirmek, darmadağın etmek" (548, 882, 1180 vb.), *buzuq* "bozuk, kırık, yıkık" (1858) < *buz-^uk*, *buzul-* "bozulmak, yıkılmak" (882, 941, 1318 vb.) < *buz-^ul-* < **bur-* ~ Uyg. *burçın-* "bozulmak, tahrip edilmek" < **bur-çı-n-*, *burçintur-* "bozmak, tahrip etmek" < **bur-çı-n-tur-* (ek için krş. Trkm. *ğörca-* "oymak, eşmek, kazmak, kurcalamak" < **ğör-çı-*, Az. *ğurcuğ-* ay. < **ğör-çı-k-*, Trk. *kurcala-* ay. < **ğör-çı-la-*; Trkm. *damcıkla-* "(yağmur) çiselemek, serpiştirmek" < **tam-çı-kla-*; *dörce-* "kurcalamak, karıştırmak" < **tör-çı-*) (Tekin, 1991: 146-47; 1996: 82; 2000b: 3; 2003ç: 343).

⁴ Uyg. (Br.) *āğız* "ağız", Hlç. *āğız* ay., Miş. *āwız* ay., Çuv. *šivar* ay.; krş. bir de Tat. *awız* "ağız" < *āğız, fakat *uğız* "ilk süt" < *āğuz, Kzk. *awız* "ağız" < *āğız, fakat *uwız* "ilk süt" < *āğuz, Kırg. *öz* "ağız" < *āğız, fakat *üz* "ilk süt" < *uwuz < *āğuz (Tekin, 1994b: 53; 1995a: 138).

⁵ İndeks'te (96. s.) *boğuz* verileri arasında yer alan 3667 ve 4772. beyitlerde sözcük bir kez daha geçmektedir, yine aynı şekilde *boğuz-dın* verilerinden 2895'te sözcük tekrar edilmiştir.

⁶ DLT *büz* "buz", Yak. *būs, mūs* "buz; dolu", Trkm. *büz* "buz", Özb. (Har.) *büz* ay. (Tekin, 1995a: 52, 179).

⁷ İndeks'te (118. s.) *buz-* maddesi altında yer alan *buz-dı* (4834) ve *buz-^uğlı* (4411) söz konusu beyitlerde bir değil iki kez geçmektedir. *buz-ma* verileri arasına 5537 de katılmalıdır, buna karşılık sözcüğün geçtiği belirtilen 5737'de sözcük bulunmamaktadır.

8. *êsizim* “eyvah! ne yazık!” (1516, 1788, 2654 vb.) < *esizim < *esiz*+*i*m⁸ < *esir “yazık!” (krş. DLT *esiz*⁹, *essiz* “yazık!”, Yen. *esiz* ay., *esiz e* ay., *esizim* ay., *esizim e* ay.) ~ *esirke*-¹⁰ “acımak, eseflenmek” (950, 3131, 3745 vb.) < *es+*rke*-; Uyg., DLT *esirke*- “acımak, merhamet etmek”, CC *êsirge*-, *êssirge*- ay., EAT *esirge*- “korumak, himaye etmek; acımak, merhamet etmek”, Kzk., Kklp. *yêsirke*- “acımak, merhamet etmek” vb. < *esirke- < *es+*rke*- (ek için krş. ET *alpırқан*- “kahraman gibi davranmak” < *alp*+*rқа-n*-, Trk. *yadırğa*- “yadırgamak” < *yāt+*rқа*- vb.) (Clauson, 1972: 252b; Tezcan, 1981b: 44; Tekin, 1989a: 161-62; 1991: 149; 1994a: 270; 2000a: 88; Erdal, 1991: 459-60; 2004: 84; Ölmez, 2001: 200, 223, 231; Tietze, 2003: 249a).

9. *iz*¹¹ “iz, nişan” (235, 871, 877 vb.) < **iz*¹², *izle*- “takip etmek” (6211) < *iz+*le*-, *üzengü* “üzengi” (6110) < *izenü < *iz+*e-n-gü* (krş. Uyg. *izenülük* “ayak tabanı”, Hak., Alt. *izēñe* “üzengi”, Tuv. *ezenği* ay., Bar. *izenğü* ay., Yak. *iheñe* ay. < *izenü) < *ir ~ *irte*-¹³ “istemek, aramak, araştırmak” (1730, 4340, 5872 vb.) < *ir+*te*-, *irteş*- “araştırmak” (6204) < *ir+*te-ş*-; DLT *irte*-, *irde*- “aramak, izlemek, takip etmek”, EAT *irde*- “araştırmak, incelemek, denetlemek”, Yak. *irdee*- “aramak, izlemek, takip etmek” < *ir+*te*- (krş. Uyg. *iste*-, *izte*- “aramak”, DLT vb. *iste*- “aramak, izlemek, takip etmek”, EAT *iste*- “aramak, araştırmak; beklemek, gözetlemek, kollamak; sormak, tahkik etmek”, *izde*- “izini takip ederek araştırmak”, Trk. vb. *iste*- “arzu etmek” < *iz+*te*-, Trkm. *isle*- ay. < *iz+*le*-), Çuv. *yır* “iz” < *ir, *yırle*- “izlemek” < *irle-, *yırana* “üzengi” < *yırana < *yireñü < *ireñü (Räsänen, 1969: 173b; Clauson, 1972: 208a; Tekin, 1994b: 61; 2000b: 3-4; Tekin, 2001: 78; Ata, 2004: 187).

10. *kaz*- “kazmak” (1734, 1735, 5357 vb.), *kazıl*- “kazılmak” (6063) < *kaz*-*l*- < *kar- ~ *karım*¹⁴ “hendek” (6063) < *kar-*m*; Uyg. *karım*, *karam* “hendek”, Tefs. *karım*

⁸ Tezcan (1981b: 44), *êsizim* sözcüğündeki {+m} ekinin “1. kişi iyelik eki” olmadığı görüşünde. Ne var ki, Yenisey yazıtlarında ünlem görevinde kullanılan *buñ a* “ne dert! ne acı!” sözcüğünün Herbis Barı yazıtı, kuzeybatı yüzü 1. satırındaki tekil 1. kişi iyelik ekli *buñum a* “ne yazık! ne acı!” biçimi, bu ekin iyelik eki olduğunu gösterir niteliktedir (Tekin, 2000a: 166; Taş, 2005: 68).

⁹ Tekin (1989a: 161), “yazık!” anlamındaki bu ünlem ile yine DLT’deki *êsiz* “kötü” sözcüğünü birleştirmekle yanılmıştır (Nadelyayev, 1969: 183b, 184a; Clauson, 1972: 253a; Erdal, 1991: 326).

¹⁰ Räsänen (1969: 50a), Clauson (1972: 252b), Tezcan (1981b: 44), Dankoff (1985: 27), Gabain (1988: 265a) ve Tietze’nin (2003: 740b) bu eylemi, *g* ünsüzü ile, *esirge*- biçiminde okumaları doğru değildir.

¹¹ Arat’ın 4907. beyitte *iz* okuduğu sözcüğü, Dankoff (1983: 263) *êş* “eş, arkadaş” olarak düzeltmiştir.

¹² DLT *iz* “art, arka”, Trkm. *iz* “iz; art, arka”, Özb. (Har.) *iz* “iz”, Ateb. *yiz* ay., Kum. *hiz*, *hız* ay., Kar. T. *yiz*, *yız* “iz; yol”, SUyg. *is*, *yiz*, *yez* ay., Çuv. *yır* “iz” (Tekin, 1994b: 60; 1995a: 183). Erdal (2004: 57), KB *iz*+*ğ* (4411) biçimine bakarak bu sözcüğün ana biçimini, art ünlü ile, *iz olarak tasarlıyor. KB’deki *ızığ* biçimi, bence, *ızığ* okunmalı ve *i* ünlüsünün Orta Asya Türkçesinde kaybolması sonucu *i* ünlüsünün nötrleşerek yarattığı uyumsuzluğun eski örneklerinden kabul edilmelidir (krş. DLT *tışığ* ve *tışletmak*; krş. bir de YUyg. *çiş* “diş”, *çişlar* (çoğul), *çişañ* “terbiyesiz, kaba, numaracı”, fakat *çişlemek* < *çişle*-, *çişletmek*; Özb. *tış*, *tışlemâk*, *tışletmâk*). *i* ünlüsünün Çağatayca ile birlikte kaybolması, *i*’li sözcüklerin yalnız Türkçe sözcüklerde değil Arapça-Farsça alıntılarda da art ünlülü ekler almasına neden olmuştur: *dînga* “dine”, *ilmğa* “ilme”, *dilğa* “gönle” vb. (Tekin, 1994a: 253; 1995b: 260-61; Taş, 2001: XIX). Çağataycadaki 3. kişi iyelik ekli Arapça-Farsça sözcüklerin, genellikle, art ünlülü ekler alması da bu görüşü destekler: *Âdem ferzendîga* “insanoğluna”, *himmetîga* “çalışmasına”, *hizmetlerîga* “hizmetlerine”, *mes’elelerîga* “meselelerine”, *vilâyetîga* “vilayetine” (ÖlmezZ, 1996: 53-54).

¹³ İndeks’teki (200. s.) *irte-megli* (4340), *irte-megil* yerine bir dizgi yanlışdır (Taş, 2005: 105).

¹⁴ Clauson (1972: 659b), Arat’ın 6063. beyitte *karım* okuduğu bu sözcüğü *karım* olarak düzeltmiştir (Tezcan, 1981b: 49); ancak onu DLT *kâr*- “taşmak” eyleminin bir türevi saymakla yanılmıştır. Çünkü

ay., Kklp. *karım* ay., Trkm. *garım* ay. < *karım < *kar-¹m, Çuv. *hır*- “kazmak” < *kir- < *kar- (Erdal, 1991: 293; Tekin, 2000b: 4; 2003b: 121).

11. *kız*¹⁵ “kız, kız çocuk” (C 59, 56, 75 vb.) < **kız*¹⁶ < *kīr ~ Çuv. *hir* “kız” < *kīr, VBulg. *hīrhum* “cariye”, DLT *kirkan*¹⁷ “dişi köle, cariye”, *kız kirkan* “dişi köleler, cariyeler”, Çağ. *kirkan* “kızlar; cariyeler”, Kırg. *kirkin* ay., Yak. *kīs* “kız”, fakat *kirgıttar* “kızlar” < **kīrgūt+lar* (*kirkin*’ın çoğulu) (Tekin, 1969: 62; 2000b: 4; Clauson, 1972: 654a; Dankoff, 1985: 140; Erdal, 2004: 85).

12. *kızıl* “kızıl, kırmızı” (67, 76, 120 vb.) < **kız+¹l* (kök için krş. Uyg. *kız* “sıcak”, ET *kızgıl* “pembe” < **kız+gıl*, *kızgan* ay. < **kız+gan*; ek için krş. ET *yaşıl* “yeşil” < **yāş+¹l*, Trk. *gövel* “yeşil ördek”, Çuv. *kīvaGal* “ördek” < **kōke+¹l*), *kızilli sarıglı ürüñli* “kızıl, sarı ve ak” (4632), *kızart*¹⁸ “kızartmak, mutlu etmek” (892, 1287, 2185 vb.) < **kız+ar-t* < *kar ~ Çuv. *hīrlī* “kırmızı” < *kiril < **kir+¹l* (Räsänen, 1969: 269a; Tezcan, 1975: 104-05; Tekin, 1994a: 249, 262-63; 2000a: 84).

13. *kokuz* “boş, boşluk, eksiklik” (536, 617, 1626a vb.) < **kōkuz*¹⁹ (< *kōk-²z, krş. ET *koğ-* “azalmak, azalıp bitmek”) < *kōkur ~ Trk. (ağız) *kokurdam* “kuyu gibi olan çukurlar, çöküntüler” (DS VIII: 2906b²⁰) < **kokur+dam* (Brockelmann, 1954: 142; Tekin, 1969: 62; 1995a: 135; Clauson, 1972: 614a; Erdal, 1991: 324).

14. *köküz* “göğüs” (1535, 2243, 2326 vb.) (< **kōk+²z*²¹, krş. Mo. *kökü(n)* “meme, dişinin memesi, meme ucu; inek memesi, yelim”), *köküzlüg* “mert; gururlu, kibirli” (2282, 4845, 5212) < *köküz+lüg*, *köksün* “öfke, gazap” (133) < *kōküz+²n* < *kōkür ~ Çuv. *kıGır* “göğüs” < *kōkür, Kzk. *kōkrék* “göğüs”, Kırg. *kōkürök* ay., Nog. *kōkirek* ay., Tat., Bşk. *kükrek* ay., Trkm. *kükrek* ay. < **kōkür+ek*, Terc. *kōkürdaş* “süt kardeş” < **kōkür+daş* (Clauson, 1972: 714a; Tezcan, 1981b: 50-51; Erdal, 1991: 326; Tekin, 2000b: 4-5; Lessing, 2003: 767a).

kar- “taşmak” gerçekte uzun ünlülü iken, *karım* “hendek” kısa ünlülüdür: DLT *kār-* “taşmak”, Trkm. *garım* “hendek”. Ayrıca kış. bir de Alm. *graben* “kazmak, hendek kazmak”, *Grab* “mezar”, İng. *grave* ay. (Tekin, 2003b: 121).

¹⁵ İndeks’te (254. s.) *kız* verilerinden, şu beyitlerde, sözcüğün birer kez daha geçtiği atlanmıştır: 1164, 3384, 3388, 3582.

¹⁶ DLT *kīz* “kız”, Trkm. *gīz* ay., Yak. *kīs* ay. (Tekin, 1995a: 176).

¹⁷ Tekin (2000a: 102; 2000b: 4), {+gUn} diye bir topluluk ya da çoğul eki kabul edip (krş. Orh. *iniygünüm* “erkek kardeşlerim” < **iniy+gün+^am*, *kelinünüm* “gelinlerim” < *kelin+gün+^am*, *taygunuñuz* “tay (gibi olan oğul)larımız” < *tay+gün+^añuz*), *kirkin* sözcüğünü de bu ekle türetmiştir. Erdal (2004: 160), böyle bir ekin varlığına karşı çıkmış ve söz konusu Orh. sözcükleri {+(A)gU(n)} topluluk eki ile açıklamıştır: *iniy+egün+^am*, **kelin+(e)gün+^am*, *tay+ağun+^añuz*.

¹⁸ Räsänen (1969: 269a) ve Dankoff (1985: 140) *kızar-* “kızarmak” eylemini *kız-* “kızmak, kızarmak” eyleminden türetiyorlar; eylemin *kız-*’tan türeyebilmesi için anlamın geçişsiz değil geçişli olması gerekirdi (Taş, 2005: 93). Öte yandan Dankoff (1983: 261) Arat’ın 3283. beyitte *kızar-* okuduğu eylemi *karar-* “kararmak” olarak düzeltmiştir.

¹⁹ DLT *kōk-* “azalıp bitmek”, Trkm. *gūgar-* “boşalmak” < **kōkar-*, EAT *koğuz*, *kovuz* “içi boş” < *kōkuz (Tekin, 1995a: 135, 178).

²⁰ Burada *kokurdan* biçiminde.

²¹ *köküz* < **kōkü+z* değilse.

15. *küjek* “perçem” (118, 4885) < **küj-* < **kür-* “örmek, bükmek” (krş. DLT *küzük* “üst üste düğümlenen iplikler”, Kırg. *küzük* “çulha tezgâhında argacın ipliklerini kaldırmak için olan arzani iki çubuk arasındaki iplikten ilmikler”, Alt. *küzüg* ay., İM *küzek* “şakaklardan sarkan saç bölükleri”) ~ Çuv. *kır̄ı, kır̄* “dokuma tezgâhı üzerindeki iplikler, argaç” < *kürüg < **kür-^ug* (Tat. *köre* ay. < Çuv.), Alt. *kürmek* “düğüm”, Kmd. *kürmek* “bağ, düğüm”, Tob. *kürmö-* “düğüm atmak”, Kırg. *kürmö-* “Kalmuk düğümü ile düğümlmek” < **kür-me-* (Clauson, 1972: 696b; Tekin, 2003b: 120).

16. *semiz*²² “semiz, kuvvetli” (3599, 3601, 6364 vb.) < *semir ~ *semri-* “semirmek, yağlanmak” (3094, 3600, 5705 vb.) < **semir+i-*, *semrit-* “semirtmek” (988, 990, 1912 vb.) < **semir+i-t-*, *semürgük* “bülbüle benzer bir kuş” (6609) < *semirgük < **semir+gük*²³ (ek için krş. KB *çumguğ* “kara ve ötücü, sesi beğenilen bir kuş”, ET *çumguğ* “büyük zil, çalgı zili” < *çım yansıma, DLT *üpgük* “ibibik, hüthüt” < *üp yansıma); GT *semir-* “semirmek” < **semri-*, DLT, YUyg. *semri-* ay., Tuv. *semiri-* ay., Trkm. *semrē-* ay. < **semri-*, Çuv. *samir* “semiz” < *semir (Tekin, 1969: 63; 1994a: 260-61; 2000b: 2-3; Clauson, 1972: 830b; Tezcan, 1981b: 38, 58; Erdal, 1991: 159; 2004: 84).

17. *sézik*²⁴ “seziş, sezme, şüphe” (1090, 3785, 3823 vb.) < *sézi-k, *séziklig* “kuşku, şüphe; kuşku, şüpheli” (2584, 2826, 3633) < **sézi-k+lig*, *séziksiz* “şüphesiz, şüpheden yoksun” (10, 339, 479 vb.) < **sézi-k+siz*, *sézin-* “şüphelenmek” (3882) < **sézi-n-* < **séri-* “sezmek, hissetmek, anlamak” (krş. DLT *séz-* “sezmek, hissetmek,

²² Tekin (2000b: 11), Erdal’ın (1991: 323) *semiz* < *semri-z türetmesine, “Türk dili tarihinde hece başındaki /r/ ünsüzünün düşmesi diye bir ses değişmesi ya da gelişmesi” olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

²³ Belki de Erdal’ın (1991: 159) belirttiği gibi efsanevi *şimurğ*’dan.

²⁴ Bu sözcük *séz-* eyleminden değil, fakat onun iki heceli daha eski ve birincil biçimi olan **sézi-* eyleminden türemiş olmalıdır; çünkü söz konusu ek {-(I)k} değil, {-(U)k} biçimindedir. KB’de bu ekle türemiş benzer yapıdaki örneklerden bazıları şunlardır: *alığ* “meziyet; taviz; alışkanlık” (1490, 3629, 4757) < **alı-* “almak” (krş. ET *alınur* “hırs, tamah” < *alı-mır), *karakçı* “yağmacı, yankesici” (1737, 5547, 5577) sözcüğündeki *karak < **kara-* (krş. DLT *karma* “yağma, talan” < *kar-ma), *kılık* “kılık, huy, gidiş, tavır” (C 12, 881, 1824 vb.) ~ *kılğ* ay. (149, 777, 1218 vb.) < **kılı-* “kılmak, etmek, yapmak” (krş. ET *kıl-* ay., geniş zaman ekli Uyg. *kılı-r*), *kıyık* “eğrilik, cayma” (1723) < **kıy-* “sözünden dönmek; kıymak, kesmek” (krş. DLT *kıy-* ay.) vb. (Taş, 2005: 174, 177, 178). Bilindiği gibi, Altay dilleri kuramına göre, Türkçe tek heceli sözcüklerin çoğu Ana Altaycada ünlü ile biten bir gövde biçimindedirler. Bu kısa ve vurgusuz olan ünlüler daha sonra lik Türkçe ve devamındaki Ana Türkçe ile Ana Bulgarcada düşmüşlerdir. Ne var ki, Ana Altayca gövde sonu ünlülerinin Türkçede tamamen yitmiş olduğu söylenemez. Bu gövde sonu ünlüleri Türkçede en iyi biçimde kimi tek heceli ve belirli eklerle türemiş çok heceli eylemlerin geniş zamanında ve belirli sayıda çok heceli türetmelerde korunmuştur: ET *bulır* “elde eder, alır” (krş. Mo. *buli-* “yenmek, üstesinden gelmek, ele geçirmek; güçte en önde bulunmak, üstün olmak” (Lessing, 2003: 216a)), DLT *kısar* “engel olur” (krş. Mo. *kisa-* “engellemek, engel olmak, set çekmek, mâni olmak” (Lessing, 2003: 752b)), *konar* “yerleşir” (krş. Mo. *kon-* “konmak, konaklamak, geceyi geçirmek, geceleme” < **kona-* (Lessing, 2003: 1487b)); DLT *irkeş-* “toplanmak” < **irke-* (krş. DLT *irk-* “toplamak, biriktirmek”, Mo. *irge-* “doldurmak, yığmak, tıkmak, basmak; toplamak” (Lessing, 2003: 661b)), DLT *konası* “komşu”, *konat* “birlikte yaşayan insanlar”, *konat-* “üzerine koydurmak” < **kona-* (krş. ET *kon-* “yerleşmek”, Mo. *kon-* “konmak, konaklamak, geceyi geçirmek, geceleme” < **kona-*) vb. Bu konuyla ilgili olarak bk. M. Erdal, “Die Konverb- und Aoristendungen im Altürkischen”, *Ural Altaische Jahrbücher* 51 (1979): 104-26; T. Tekin, “Relics of Altaic Stem-Final Vowels in Turkic”, *Makaleler I. Altayistik*, Ankara 2003: 327-46.

23. *tiz-* “dizmek” (B 11, 1620, 4427 vb.), *tizil-* “dizilmek” (74, 5676) < *tiz-^l* < **tir-* ~ Çuv. *tir-* “ipe dizmek, iplik geçirmek”, Orh. *tirkış*²⁸ “kervan”, Trkm. *tirkış* “deve kervanı” (Tekin, 1994a: 268; 2003a: 48).

24. *toğuz* “9” (999, 4893) < *toğur ~ Çuv. *tihür, tihhür* “9”, TBulg. *tvir* ay. (< *tvir < *toğur < *toğır), VBulg. *toğur* ay. < *toğur, AH *toğurçın* “satranca benzeyen bir oyun türü”, EAT *toğurcun, toğurcın, dokurcun* “yirmi dört haneli bir tahta üzerinde dokuz taşla oynanan bir oyun”, Trk. (ağız) *dokurcun, dokurcum* “dokuztaş oyunu” (DS IV: 1541a) < **toğur+çın* (Doerfer, 1967: 976; Räsänen, 1969: 486a; Tekin, 1969: 65; 2000b: 2; Clauson, 1972: 474b; Yüce, 1977: 258; Schönig, 2000: 120).

25. *tözü*²⁹ “bütün, hep, tamam” (B 5, B 18, B 77 vb.) < *töz-ü < **töz-* (krş. Yak. *tüös-* “sökme, koparmak” < **töz-*) < **tör-* “koparmak, kökünden sökme” ~ Yak. *tüör-* “sökme, koparmak” < **tör-*, *tüöre* “hep, hepsi, tamamı, tümü” < *tör-e (Tekin, 1989b: 124-25; 1991: 146; 1994a: 248; 1996: 82).

26. *üze*³⁰ “üstünde, üzerinde, hakkında” (A 6: 2, A 24 vb.)³¹ < **üz+e* (krş. CC *üz* “üst”, SUyg. *üz, yüz* “üst, yüzey”), *üzele* “üstünde, üzerinde” (B 64, 405, 801 vb.) < **üz+e+le*, *üste*³² “kazanmak, artmak” (116, 2451, 3447 vb.) < **üz+te-*, *üstem* “at üzerine işlenen altın gümüş işleme” (1766, 2280, 2385 vb.) < **üz+te-m*, *üsten* “üstün, galip” (1796, 1948, 2269 vb.) < **üz+te-η*, *üster-* (*karak üster-* “küstahlık etmek, pervasız davranmak” deyiminde) (2205) < **üz+te-r-*, *üstün*³³ “yukarıda, üstte” (18, 131, 1124 vb.) < **üz+tün* < *ür “üst, üst taraf” ~ Çuv. *vir* “üst, yukarı” < *ür, ağız *vire* ay. < **ür+e*, Yak. *ürüt* “üst, üst taraf” < **ür+^ut* (Tekin, 1991: 145; 1996: 82; 2000a: 81).

27. *yawuz*³⁴ “kötü” (B 49, 321, 332 vb.), *yawuzrak* “daha kötü” (1717, 5077, 5120 vb.) < *yawuz+rağ* < *yabız (krş. Orh. *yabız* “fena, kötü”) < *yabır ~ *yavri-*

²⁸ Clauson (1972: 545b) ve Erdal’ın (1991: 424) bu sözcük için önerdikleri etimolojilerin eleştirisi için bk. T. Tekin, “Notes on Old Turkic Word Formation”, *Central Asiatic Journal* XXXVIII/2 (1994): 268. s.

²⁹ İndeks’te (465. s.) *tözü*’nün 2020. beyitte iki kez geçtiği belirtiliyor, bir kez olacak. Ayrıca *tözül-*g verilerine 4901. beyit de eklenmelidir.

³⁰ Erdal (2004: 179), bu sözcüğün yönelme-bulunma durumu eki {+rA} ile türediği görüşünde; krş. Orh. *bəriye* “güneye, güneyde” < **beri+re*, *qırıya* “batıya, batıda” < **qırı+ra*, *yırya* “kuzeye, kuzeyde” < **yır+ra*.

³¹ İndeks’teki (371. s.) *öze* (doğrusu *üze*) verileri arasında 42. beyit de eklenmeli. 2953. beyitte ise sözcük bir kez daha geçmektedir.

³² Erdal (1991: 457) bu eylemi *üze* “üstte, yukarıda” adından getiriyor: *üste-* < **üze+te-*. Tekin (1994a: 269-70), gerçekte ikinci ünlüsü vurgulu olan *üze* sözcüğünün böyle bir yapıda ünlüsünün düşmesinin zor olacağını belirterek, bu etimolojiye karşı çıkmıştır. Öte yandan Clauson (1972: 243b), Dankoff (1985: 61) ve Ercilasun da (1984: 16) bu sözcüğü *üst* “üst, yukarı” adından {+A-} ekli bir eylem kabul ediyorlar. Bilindiği gibi, ET’de bulunmayan *üst* sözcüğü, yanlış çözümleme sonucu Uyg. *üstün* sözcüğünden daha sonra ortaya çıkmış bir biçimdir (Taş, 2005: 106).

³³ Clauson (1972: 242b) *üstün* sözcüğünü daha eski bir *üsttün’den getirip bunu da *üst* sözcüğünün bir türevi kabul ediyor. Bilindiği gibi, *üst* daha sonra ortaya çıkmış ikincil bir biçimdir (Erdal, 2004: 181-82). Ayrıca İndeks’teki (507. s.) *üst* “üst” maddesi de *üstün* “üstte, yukarıda” olarak düzeltilmelidir (Taş, 2005: 25).

³⁴ Tekin (2000b: 11), Erdal’ın (1991: 323) *semiz* < *semri-z türetmesi gibi, *yavız* < *yavri-z türetmesine de, aynı nedenle, karşı çıkmıştır.

“zayıflamak, güçsüz hâle gelmek” (3094) < *yabrı- < *yab_r+ı-, yawrı- “kötülemek, yıpratmak” (990, 1912, 3549 vb.) < *yabrit- (krş. Orh. yabrit- “bozmak, bozguna uğratmak”) < *yab_r+ı-t- (Räsänen, 1969: 176a; Tekin, 1969: 65; 2000a: 88; Erdal, 1991: 480; 2004: 84).

28. yaz “yaz, ilkbahar” (C 4, 65, 4623 vb.), yazkı “ilkbahar, yaza ait” (65, 139, 142 vb.) < yaz+kı < *yāz³⁵ < *yār ~ Çuv. śur “ilkbahar” < *yār (Räsänen, 1969: 193a; Doerfer, 1975: 1787; Tekin, 1976: 128; Eren, 1999: 446b).

29. yıldız “kök, esas” (1704, 2132, 4411 vb.) < *yiltır ~ Yak. silirgeḥ “kök, ağaç kökü” < *yiltır+kek (ek için krş. DLT münüzgek “nası” < münüz “boynuz”, yanak “yanak” < yan “yan, taraf”) (Tekin, 1991: 149; 2000b: 3; Erdal, 1991: 74-76).

30. yıldız³⁶ “yıldız” (C 5, 22, 127 vb.), yılduzçı “müneccim” (LV, 4376) < yılduz+çı < *yultuz (krş. ET yultuz “yıldız”) < *yultur ~ yildra- “parlamak” (6219) < *yultrı- (krş. DLT yuldra-, yuldri- “parlamak”, EAT yildıra-, ildıra- “parıldamak, ışıldamak, ışık saçmak”, Muk. yildıra- “parlamak”, Tefs. yildıra- “parlamak, ışıldamak”, Trkm. yildıra- “ışıldamak, parıldamak, parlamak”, AH yuldurum “yıldırım”, Terc. yuldurum, yuldırım ay., Trk., Trkm. yıldırım ay., Az. ildırım ay. < *yult_r+ı-m) < *yult_r+ı-, yildriḥ “Merih yıldızı” (5676, 6220) < *yultrıḥ < *yult_r+ı-ḥ, Çuv. śıldır “yıldız” < *yultur (Tekin, 1969: 65-66; 2000b: 5; Erdal, 1991: 481-82; 2004: 84).

³⁵ DLT yāz “ilkbahar”, Yak. sās ay., Trkm. yāz ay., Hlç. yāz “yaz” (Tekin, 1995a: 175).

³⁶ İndeks'te (557. s.) araç durumu ekli yılduz-n verisi, belirli nesne durumu ekli yılduz-t yerine bir dizgi yanlışı olmalı.

KISALTMALAR

ABulg.	Ana Bulgarca	Kırg.	Kırgızca
AH	bk. Caferoğlu, 1931	Kklp.	Karakalpakça
Alm.	Almanca	Kmd.	Kumandı
Alt.	Altayca	Kum.	Kumukça
Ateb.	Arat, ² 1992	Kzk.	Kazakça
Az.	Azerice	Mac.	Macarca
Bar.	Baraba	Miş.	Tatarcanın Mişer lehçesi
Br.	bk. Gabain, 1952	Mo.	Moğolca
Bşk.	Başkurtça	Muk.	bk. Yüce, ² 1993
CC	bk. Grønbech, 1936	Nog.	Nogayca
Çağ.	Çağatayca	Orh.	Orhon Türkçesi
Çer.	Çeremisçe	Özb.	Özbekçe
Çuv.	Çuvaşça	SUyg.	Sarı Uygurca
DLT	bk. Dankoff, 1985	Tat.	Tatarca
DS	bk. Türk Dil Kurumu, 1963-82	TBulg.	Tuna Bulgarcası
EAT	bk. Dilçin, 1983	Tefs.	bk. Borovkov, 2002
ET	Eski Türkçe	Terc.	bk. Houtsma, 1894
GT	Genel Türkçe	Tob.	Tobol
Hak.	Hakasça	Trk.	Türkçe
Har.	Özbekçenin Harezmi lehçeleri	Trkm.	Türkmençe
Hlç.	Halaçça	Tuv.	Tuvaca
İM	bk. Battal, 1934	Uyg.	Uygurca
İng.	İngilizce	VBulg.	Volga Bulgarcası
Kar T.	Karaimcenin Trakay lehçesi	Yak.	Yakutça
KB	bk. Arat, ⁴ 1999	Yen.	Yenisey Yazıtları
		YUyg.	Yeni Uygurca

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid Rahmeti, (1979), *Kutadgu Bilig, III: İndeks* (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan - Osman F. Sertkaya - Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV - Sayı: A 12.
- , (²1992) (1951), *Edib Ahmed b. Mahmud Yükeki: Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 32.
- , (⁴1999) (1947), *Kutadgu Bilig, I: Metin*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: 458.
- ATA, Aysu, (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 854.
- AYDEMİR, Hakan, (2003), "Altaic Etymologies: *toz, toprak, toyoşun*", *Turkic Languages* 7/1: 105-43.³⁷
- BATTAL, Abdullah, (1934), *İbni-Mühennâ Lügati*, İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 9.
- BOROVKOV, A[leksandr] K[onstantinoviç], (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, Çev.: Halil İbrahim Usta, Ebulfez Amanoğlu, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 811.
- BROCKELMANN, C[arl], (1954), *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden: E. J. Brill.
- CAFEROĞLU, Ahmet, 1931: *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü.
- CEYLAN, Emine, (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 675.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF, Robert, (1983), *Yūsuf Khāşş Hājib: Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes*, Chicago and London: Publications of the Center for Middle Eastern Studies Number 16.
- ve James KELLY, (1985), *Maḥmūd al-Kāşyarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*. III, Cambridge: Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII.
- DİLÇİN, Cem (düzenleyen), (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 503.
- DOERFER, Gerhard, (1963), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

³⁷ Görülemedi.

- , (1965), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, II, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- , (1967), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, III, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- , (1975), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, IV, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- ve Semih TEZCAN, (1980), *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Xarrab)*, Budapest: Akadémiai Kiadó Bibliotheca Orientalis Hungarica XXVI.
- ERCİLASUN, Ahmet B[ican], (1984), *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın No: 33, Gazi Eğitim Fakültesi Yayın No: 3.
- ERDAL, Marcel, (1979), "Die Konverb- und Aoristendungen im Alt türkischen", *Ural Altaische Jahrbücher* 51: 104-26.
- , (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden: Turcologica 9.
- , (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- EREN, Hasan, (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- GABAIN, A[nnemarie] von, (1952), *Türkische Turfan-Texte VIII*, Berlin.
- , (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev.: Mehmet Akalın, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 332.
- GRÖNBECH, Kaare, (1936), *Codex Cumanicus*, cod. Marc.Lat. DXLIX, Faksimile, Kopenhagen.
- HOUTSMA, M.Th., (1894), *Ein türkisch-arabischer Glossar*, Leiden.
- LESSING, Ferdinand D., (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük 1: A-N, 2: O-C (Z)*, Çev.: Günay Karaağaç, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1.
- Lİ, Yong-Söng, (1999), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul: Simurg. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 15.
- NADELYAYEV, V. M., D. M. NASİLOV, E. R. TENİŞEV, A. M. ŞÇERBAK, (1969), *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
- NECİP, E[mir] N[adjipoviç], (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev.: İklil Kurban, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: 615.
- ORALTAY, Hasan, Nuri YÜCE, Saadet PINAR, (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 8.
- ÖLMEZ, Mehmet, (2001), "Altayca-Türkçe Sözlük, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı, TDK, ISBN 975-16-1146-6, Ankara 1999, 266 s.", *Türk Dilleri Araştırmaları* 11: 191-236.

- ÖLMEZ, Zuhâl, (1996), *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3.
- PRITSAK, Omeljan, (1964), "Der 'Rotazismus' und 'Lambdazismus'", *Ural Altaische Jahrbücher* 35 Fasc. D.: 337-49.
- RAMSTEDT, G[ustaf] J[ohn], (1922), "Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen", *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 38/3: 3-34.
- RÄSÄNEN, Martti, (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1.
- SCHÖNIG, Claus, (2000), *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*, Wiesbaden: Turcologica 47.
- TAŞ, İbrahim, (2001), *Çağatayca Kur'an Tefsiri (21^a-41^b) Giriş-Metin-Dizin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- , (2005), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TEKİN, Şinasi, (2001), *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Simurg Yayınları 41, Dil ve Edebiyat 8.
- TEKİN, [Mehmet] Talat, (1969), "Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* XXII/1: 51-80.
- , (1976), "Altay Dilleri Teorisi", *Türk Dünyası El Kitabı*: 119-30. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 45.
- , (1989a), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divānu Luğāti't-turk'teki Manzum Parçalar*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 541.
- , (1989b), "Old Turkic TWYZW = tözü", *Central Asiatic Journal* XXXIII/1-2: 118-25.
- , (1991), "New Examples of Zetacism", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991: 145-50.
- , (1994a), "Notes on Old Turkic Word Formation", *Central Asiatic Journal* XXXVIII/2: 244-81.
- , (1994b), "Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları* 4: 51-66.
- , (1995a), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: Simurg. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13.
- , (1995b), "Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets: Qişāş al-Anbiyā', An Eastern Turkish Version, Leiden 1995", *Türk Dilleri Araştırmaları* 5: 259-64.
- , (1996), "Yeni "Zetacism" Örnekleri", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*: 81-83. Ankara: Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 655.
- , (2000a), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.

- , (2000b), “Ana Türkçe’de z’leşme ve ş’leşme”, *XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri 13-15 Mayıs 1999*: 1-12. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- , (2003a), “Further Evidence for ‘Zetacism’ and ‘Sigmatism’”, *Makaleler I. Altayistik*: 45-54. Ankara: Grafiker Yayıncılık: 11.
- , (2003b), “Once more Zetacism and Sigmatism”, *Makaleler I. Altayistik*: 111-30. Ankara: Grafiker Yayıncılık: 11.
- , (2003c), “Zetacism and Sigmatism: Main Pillars of the Altaic Theory”, *Makaleler I. Altayistik*: 215-34. Ankara: Grafiker Yayıncılık: 11.
- , (2003ç), “Relics of Altaic Stem-Final Vowels in Turkic”, *Makaleler I. Altayistik*: 327-46. Ankara: Grafiker Yayıncılık: 11.
- , (2003d), “Altaic Etymologies: P”, *Makaleler I. Altayistik*: 356-75. Ankara: Grafiker Yayıncılık: 11.
- TEZCAN, Semih, (1975), *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi).
- , (1981a), “János Eckmann: *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 359 s., 8””, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1978-1979*: 279-94.
- , (1981b), “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, *Belleten XLV/2* (178): 23-78.
- TIETZE, Andreas, (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*, İstanbul-Wien: Simurg 56.
- TÜRK DİL KURUMU, (1963-82), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, I-XII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 211[1]-12.
- YUDAHİN, K[onstantin] K[uz’miç], (³1994) (1945), *Kırgız Sözlüğü I (A-J), II (K-Z)*, Çev.: Abdullah Taymas, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 93.
- YÜCE, Nuri, (1977), “Doqurcun, ein türkisches Wort mit einem mongolischen Suffix”, *Mémoires de la Société Finno-Ougrinne* 158: 255-59.
- , (²1993) (1988), *Ebu’l-Kāsim Cārullāh Maḥmūd bin ‘Omar bin Muḥammed bin Aḥmed Ez-Zamaḥşarī el-Ḥvārizmī: Mukaddimetü’l-Edeb Ḥvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuṣter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 535.